

5. Зубок Ю. А. Духовная жизнь молодежи в трансформирующемся обществе / Ю. А. Зубок, Т. И. Яковчук. – Брест : Альтернатива, 2008.
6. Социология. Основы общей теории : учеб. для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев. – М. : НОРМА, 2003.

ОСОБЕННОСТИ СОЦИОРЕГУЛЯТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Михеева В. В.

Проанализирована роль образования в механизме социальной регуляции. Значительное внимание уделено особенностям функционирования и дисфункциям системы образования в обществе. Рассмотрены качественные изменения в системе образования в современный период.

Ключевые слова: образование, молодежь, знания, общество, духовная жизнь, воспроизведение, функции, дисфункции.

PECULIARITIES OF SOCIO-REGULATIVE ACTIVITY OF EDUCATIONAL SYSTEM IN UKRAINE

Mikheeva V. V.

The article analyses the role of education in the mechanism of social regulation.

Particular attention is paid to the peculiarities of the functioning and dysfunctioning of educational system in society. Qualitative changes in educational system in the modern for us period of time is examined.

Key words: education, youth, knowledge, society, spiritual life, reproduction, functions, dysfunctions.

УДК 37.013.73

І. Г. Мухіна, кандидат історичних наук, доцент

ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ ЗАСОБИ РАДЯНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Проаналізовано освітньо-культурні механізми радянського громадянського виховання крізь призму ідейного протистояння радянських та західних філософів. Звернено увагу на проблему виховання особистості та її ролі у суспільстві. Розглянуто роль освіти і виховання в адаптації людини до потреб суспільства.

Ключові слова: особистість, освітньо-культурний простір, педагогіка, громадянське виховання, світогляд.

Актуальність проблеми. Громадянське виховання особистості було і залишається одним із ключових завдань усіх освітньо-культурних інститутів суспільства, засобами яких формуються світогляд людини та її життєві ціннісні орієнтації. В умовах формування пострадянського освітньо-культурного простору спостерігаються серйозні трансформації у культурній, освітній та духовній сферах, де проблема виховання громадянина держави, який розуміє всі суспільно-політичні та економічні процеси та сприяє здійсненню ключових завдань з модернізації суспільства, залишається поки що нерозв'язаною. Поступово приходиться усвідомлення необхідності дослідити досвід громадянського виховання попередніх поколінь та виробити нові підходи до становлення сучасної системи громадянського виховання, в якій культурі та освіті відводиться одна з головних ролей.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемам радянського громадянського виховання велике значення надавали радянські філософи, культурологи, соціологи, зокрема С. Батенін, Ю. Петров, А. Кооп та ін. [1–3]. Аналіз наукових виховних теорій західних теоретиків з метою спростування положень щодо змісту і спрямованості освітньо-виховного процесу здійснено у працях багатьох радянських авторів, зокрема Т. Яркіної, Д. Волгонова та ін. [4–7]. Але ці праці мають заідеологізований і суб'єктивний характер і тому потребують сучасної інтерпретації та переосмислення.

З цього випливає *мета* статті – здійснити філософський аналіз освітньо-культурних механізмів радянського громадянського виховання крізь призму ідейного протистояння радянських і західних філософів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми громадянського виховання були предметом наукових роздумів не тільки радянських, а й західних мислителів. Так, Е. Шпрангер у книзі «Думки про громадянське виховання» виклав свої погляди про роль освітніх закладів. Школа, на його погляд, готує учнів до виконання своїх громадянських обов'язків, розширює і поглиблює знання про закони і норми поведінки у суспільстві, виховує відповідальність перед державою та готовність пожертвувати собою заради неї. Він пропонував здійснювати громадянське виховання за зразком партій, де існують певна дисципліна і взаємодія. Філософ уважав, що німець ніколи не буде колективістом, бо у колективі він втратить усю свою сутність. Його несприйняття колективізму дало підставу в радянській науці розглядати його педагогічні позиції негативно. Засобом громадянського виховання велику роль відводив і німецький професор педагогіки Еріх Венігер. 1951 р. він видав книгу «До питання про громадянське виховання», в якій підтримав теорію Е. Шпрангера. Головне завдання школи він убачав у вихованні любові до держави, що було, до речі, притаманно й радянському вихованню. Учений вважав школу провідником політики держави, але відводив велику роль у громадянському вихованні

державі, церкві, партіям, економіці, ЗМІ. Е. Венігер досить критично ставився до виховання у душі соціального партнерства, бо вважав, що за рахунок нього неможливо виховати переконання і поведінку, які відповідають політиці і життю суспільства.

Вагому роль освіти та культури у формуванні особистості відводив й А. Кооп. За його думкою, проблемою впливу сучасної освіти на формування особистості займаються не тільки педагогічні, а й філософські, соціологічні, культурологічні науки, оскільки проблема людини, її навчання та освіти вже вийшла далеко за межі традиційної педагогіки. Це пов'язано з тим, що система освіти стає одним з найважливіших соціальних інститутів, де молоде покоління виховується в душі ідеалів, думок, моралі та способу життя суспільства [1, с. 17].

Критикуючи західну освітньо-виховну систему, радянські теоретики намагалися всілякими способами негативно відобразити систему ціннісних координат, в якій перебуває людина буржуазного суспільства. Так, С. Батенін, осмислюючи результати культурно-виховного процесу в країнах Заходу, зауважив: «Такое воспитание приводит к обезличиванию определенной части трудящихся, которые теряют черты своей классовой принадлежности, превращаясь в пассивных исполнителей воли господина. У них формируются качества лицемерия, приспособленчества, трусливости, угодничества» [2, с. 29]. Буржуазній системі освіти і виховання протиставляється радянський освітньо-культурний та інформаційний простір, що виконує просвітницьку функцію, всебічно розвиває особистість, розширює кругозір та надає людині бачення сучасного світу. Ю. Петров відмічав, що у буржуазних теоріях культури перспективи розвитку культури, культурних процесів ставляться у залежність від суб'єктивного, від волі індивідів, їхнього схвалення результатів соціального знання. На відміну від цього марксистська теорія культури, критикуючи вади буржуазної культури, убачає в ній антагоністичні суперечності, які криються у мінливих типах і формах комунікації, споживання, економічній нестабільності капіталістичної системи, що ускладнює процес формування особистості і сприяє її пасивності та розчаруванню. На думку радянських культурологів, тільки у радянському суспільстві, що є соціально однорідним, виникає зовсім нова система культурних цінностей, удосконалюються форми та організації дозвілля людини, а весь культурно-освітній простір ґрунтується і розвивається на принципах системності, плановірності та гуманістичній спрямованості [3, с. 42].

Радянські вчені осмислювали роль педагогіки у громадянському вихованні при одночасній ніщивній критиці буржуазної педагогіки, яку обвинувачували в пропагуванні західних соціологічних теорій конвергенції і деідеологізації та намаганні ідеологічно роззброїти важливі методологічні принципи

комуністичного виховання і насадити антикомунізм. У праці Т. Яркіної «Антикоммунизм в теории и практике буржуазного воспитания» міститься критика поглядів антимарксистів на радянську освітньо-виховну систему. Вони торкалися негативних вад, які має особистість у результаті радянського громадянського виховання. Так, зазначалося, що в радянській філософії не розв'язуються проблеми конкретного індивіда, а особистість доведена до матеріального «економічного існування», духовно спустошена в силу своєї атеїстичної сутності, примітивна за своїми здібностями і можливостями в результаті нівелювання її колективом. Також критика торкалася й того, що особистість спрямована не на власне самовираження, а лише на створення нової «дійсності праці». Критикуючи теорії західних «неогуманістів», Т. Яркіна доходить висновку про те, що ці ідеї входять у систему виховання і самовиховання не людини в цілому, а лише обраних, так званої «духовної еліти», а абстрактність, антинауковість, ірраціональність цих теорій створюють ілюзію оновлення капіталістичного устрою [4, с. 7–9].

Спростовуючи позицію західних філософів-ревізіоністів Маркузе, Фішера, Фромма та ін., радянські науковці критично аналізували їх пропозиції щодо реформування освіти як організуючої бази і зародку нового суспільства, в якому виникне асоціація вільних індивідів з елементами комун-колективів. Ці радикальні суспільні зміни вони пропонують не через диктатуру пролетаріату, а через «виховну диктатуру» елітарної меншини. На думку західних теоретиків, сформоване у новому дусі молоде покоління житиме вільно, без будь-яких авторитетів, на принципах дійсної демократії. Відкидання ними історичного матеріалізму Маркса розглядалося в радянському науковому середовищі як несприйняття об'єктивних законів історичного розвитку та робило їх ідейними ворогами. Західна наука оголошувалася хибною і відкидалася в процесі радянського громадянського виховання. Так, заборонений у СРСР екзистенціаліст К. Ясперс, критикуючи соціалізм як систему, стверджував, що його крах виникне ізсередини через помилковість вихідних теоретичних положень марксизму. Він зазначав, що виховання особистості у СРСР планується «тотально», що йдеться не про виховання індивідуумів, особистостей, а про грандіозне заплановане «людинобудівництво», яке хоча й має велику силу, але здатне приглушити все людське, особистісне, розчинити індивідуальне в масі. На його думку, при тотальному плануванні процес виховання виступає як «машинна апаратура», що працює за науково-технічними та психологічними настановами і виробляє з людей «необхідний робочий інструмент». Радянське виховання як технічний процес він протиставляв вихованню західного світу, що здійснюється на принципах свободи індивідуума. У цілому К. Ясперс, Брикман, Чейб та інші були впевнені у тому, що радянська система виховання виховує молоде покоління в дусі конформізму,

підкорення державі і партії, а результатом громадянського виховання є «запрограмовані» люди з однаковими поглядами, смаками та відносинами. Цей процес вони називали стандартизацією, або уніформізмом, особистості [4, с. 17].

У 70-х рр. XX ст. західнонімецький учений В. Міттер у книзі «Радянська система виховання» піддає критиці методи радянського освітньо-виховного процесу, називаючи його «тотальною функціоналізацією» виховання в душі політичних прагнень тоталітарної партійної диктатури, що за своєю сутністю повністю виключає будь-яку педагогічну орієнтацію на особисті права дитини. Критика західних учених стосувалася й колективізму як основи комуністичної моралі. Вважалося, що людській природі неприйнятні колективістські прагнення, що колективізм суперечить природженій індивідуальності людини, він штучно придуманий і насаджується через систему виховання [4, с. 21].

Педагогічні концепції Маркса досить ретельно досліджував Х. Віттіг. У його праці «К. Маркс. Освіта і виховання» критикується вимога К. Маркса масово формувати комуністичну свідомість і масово змінювати людину в ході революції. На його погляд, це призведе до «осупільнення» людини та викривлення початкового гуманістичного ідеалу. Штучному «осупільненню» особистості Х. Віттіг протиставляє формування вільної людини в гармонійному суспільстві майбутнього, позбавленого колективності.

На думку західнонімецького педагога Хайткепера, виховання людини у душі певного ідеалу є ідеологічним за сутністю, тому всі зв'язки педагогіки з ідеологією, політикою, світоглядом є досить небезпечними. Виходячи з цього, він робить висновок про те, що виховання громадянина має бути деідеологізованим, вільним від попередньо поставлених цілей та тенденційних впливів [4, с. 31].

Д. Волгогонов у 80-х рр. XX ст. дослідив засоби впливу на свідомість та форми пропаганди, за рахунок яких у культурно-освітньому та інформаційному просторі суспільства розгортається своєрідна «психологічна війна» між соціалістичною та буржуазною системами громадянського виховання. На його думку, ця війна охоплює політичні, моральні, правові та естетичні форми свідомості та сферу культури. Дослідник вважає, що в сучасних умовах, коли відбувається швидкий прогрес у засобах масової інформації, можливості духовного впливу суттєво збільшуються. Ураховуючи те, що збільшилася кількість безпосередніх людських контактів, розширився технічний, науковий та культурний обмін між державами двох систем, об'єктивно створюється більше умов для прямого зіткнення світоглядів, соціально-політичних поглядів. Саме ці обставини вчений розглядає як елемент «психологічної війни» з боку імперіалізму, що розгортається саме у культурно-освітній сфері [5, с. 86]. Отже, Д. Волгогонов схиляється до того, що Захід інформаційними засобами здійснює своєрідну маніпуляцію свідомістю мас, вносить у радянський культурно-інформаційний та освітній простір цілеспрямовану дезінформацію.

Таким чином, громадянське виховання радянської людини здійснювалося у контексті ідейного протистояння двох систем та крізь призму боротьби двох світоглядів. Тому пильна увага приділялася саме освіті і вихованню як важливим суспільним інститутам, за рахунок котрих молоде покоління відмежується від протилежного західного світу.

У 80-х рр. досить поширеними стають публікації, де викриваються всі вади буржуазних ідеологів, які прагнуть підірвати теоретичні засади марксистсько-ленінської педагогіки і послабити ідейно-виховну функцію школи. Так, В. Пирогов стверджував, що буржуазні ідеологи намагаються досягти «об'єктивізації» та «онаучування» радянської педагогіки, пропагують деідеологізацію школи, перебільшують значущість молодіжної субкультури, намагаються ввести молодь у світ їх власних інтересів, замкнути її у власному середовищі, відірвати від нагальних державних завдань. Виходячи з цього, він висунув обов'язковий елемент комуністичного громадянського виховання – систематичну духовно-практичну діяльність, у процесі якої людина захищає класові, партійні і державні інтереси та відчуває себе громадянином радянської держави [6, с. 4]. Для виконання цих стратегічних цілей у радянську освітню систему (програми, підручники, навчальна література тощо) планувалося запровадити обов'язкове використання матеріалів про історичні досягнення соціалізму, переваги соціалістичного способу життя і вади буржуазного світу, поглибити наукову критику реакційної сутності капіталістичної системи та антинародного характеру її політики. На думку радянських науковців В. Столетова, Г. Філонова, Г. Смірнова та ін., здійснити поставлені завдання можливо лише через суспільно-політичне виховання молоді, через такі механізми освітньо-культурного простору, як література, мистецтво, театр, кіно, пропаганда тощо [7, с. 3–11].

Висновки. У світовому освітньо-культурному просторі розгорнулася гостра ідеологічна боротьба двох протилежних суспільно-політичних систем. Ця боротьба розгорталася через аналіз змісту громадянського виховання особистості, пошуку методів і способів формування її світогляду та постановки проблем її соціальної ролі в суспільстві. Через радянську систему освіти, культури та виховання відбувалася ідеологічна боротьба із Заходом у формі боротьби двох світоглядів, двох протилежних культур, двох суспільно-економічних формацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кооп А. О некоторых закономерностях развития и основных функциях буржуазного образования в условиях НТР / А. Кооп. – Таллин : ЭЭСТИ РААМАТ, 1980. – 139 с.

2. Батенин С. С. Проблемы человека в марксистской философии / С. С. Батенин // Учен. зап. ЛГПИ им. А. И. Герцена. – Л., 1968. – Т. 285. – С. 29.
3. Петров Ю. В. Духовные ценности социализма и художественная активность масс (в аспекте теории культуры) / Ю. В. Петров. – Киев : Наук. думка, 1985. – 197 с.
4. Яркина Т. Ф. Антикоммунизм в теории и практике буржуазного воспитания / Т. Ф. Яркина. – М. : Знание, 1972. – 48 с.
5. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия империализма в области общественного сознания / Д. А. Волкогонов. – М. : Воениздат, 1984. – 320 с.
6. Пирогов В. И. Формирование личности старшеклассника советской школы в процессе общеполитической деятельности / В. И. Пирогов. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1980. – 77 с.
7. Воспитание у школьников непримиримости к буржуазной идеологии // Антикоммунизм в школьной политике современного капитализма и задачи воспитания у школьников непримиримости к буржуазной идеологии : материалы Всесоюз. симпозиума, (Москва, 5–6 апр. 1979 г.). – М. : Акад. пед. наук СССР, 1979. – 161 с.

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ СОВЕТСКОГО ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ: ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Мухина И. Г.

Проанализированы культурно-образовательные механизмы советского гражданского воспитания сквозь призму идейного противостояния советских и западных философов. Обращено внимание на проблему воспитания личности и ее роли в обществе. Рассмотрена роль образования и воспитания в адаптации человека к потребностям общества.

Ключевые слова: личность, культурно-образовательное пространство, педагогика, гражданское воспитание, мировоззрение.

CULTURAL AND EDUCATIONAL TOOLS OF SOVIET CIVILIAN UPBRINGING: PHILOSOPHICAL DIMENSION

Mukhina I. G.

In the article cultural and educational tools of soviet civilian upbringing over prism of ideological opposition soviet and western philosophers are analyzed. The problem of upbringing to personality and her role in society are regarded, role of education and upbringing in adaptation to man to demand of society are represented.

Key words: personality, cultural-education's space, pedagogics, civic upbringing, world outlook.

